

על השיר "ספלין" של שארל בודלר

המילה "ספלין", באנגלית, "מרה שחורה", מקורה מיוונית שבה פירושה הוא "טחול", אבר, שבהתאם לתאוריית הליחות של הרפואה הקדומה, מפריש נוזל שחור, שבמקרה של ייצור יתר, גורם למצב רוח רע, כעס, דיכאון ועצבות.

המילה "ספלין" קיימת כבר בצורתה זו בשפה הצרפתית בזמנו של בודלר (מאז המאה השבע עשרה) אך הוא זה שמעניק לה את מלוא משמעותה הטרגית. אין הכוונה עוד למלנכוליה רומנטית אלא למצב פיזי ונפשי פתולוגי שיסודו בתחושה מעיקה של שיממון הקיום ואיום המוות. הספלין הבודלריאני מאופיין על ידי עימות שגורלו ידוע מראש בין תקווה-תוחלת- שאיפה לאידיאל לבין יאוש-מועקה-צלילה לתהומות.

שארל בודלר סבל מתופעות הספלין כל חייו הבוגרים. במכתב לאמו, משנת יציאתו לאור של קובץ שיריו הידוע "פרחי הרע", 1857, הוא מונה אותן כרפיון ידיים, כבדידות בלתי נסבלת, כחשש תמידי מפני אסון לא ברור שעומד לקרות, כחוסר ביטחון עצמי וכחוסר יכולת למצוא עניין והנאה בחיים. מה הטעם בעשייה זאת או אחרת, שואל את עצמו ללא הפסק האיש.

בחלק הראשון בקובץ "פרחי הרע", המונה שישה חלקים, מופיעים ארבעה שירים בשם "ספלין" שהאחרון ביניהם נחשב למורבידי, לדרמטי ולפסימי מכולם, והריהו ותרגומו:

LXXVIII - Spleen

Quand le ciel bas et lourd pèse comme un couvercle
Sur l'esprit gémissant en proie aux longs ennuis,
Et que de l'horizon embrassant tout le cercle
Il nous verse un jour noir plus triste que les nuits;

Quand la terre est changée en un cachot humide,
Où l'Espérance, comme une chauve-souris,
S'en va battant les murs de son aile timide
Et se cognant la tête à des plafonds pourris;

Quand la pluie étalant ses immenses traînées

Edvard MUNCH, Le cri, 1893.

D'une vaste prison imite les barreaux,
Et qu'un peuple muet d'infâmes araignées
Vient tendre ses filets au fond de nos
cerveaux,

Des cloches tout à coup sautent avec furie
Et lancent vers le ciel un affreux hurlement,
Ainsi que des esprits errants et sans patrie
Qui se mettent à geindre opiniâtrement.

- Et de longs corbillards, sans tambours ni
musique,
Défilent lentement dans mon âme; l'Espoir,
Vaincu, pleure, et l'Angoisse atroce,
despotique,
Sur mon crâne incliné plante son drapeau
noir.

[Les Fleurs du mal,](#)
Charles Baudelaire

ספלין / שארל בודלר

כְּשֶׁשְׂמַיִם נְמוּכִים וּכְבָדִים לוֹחֲצִים כְּמַכָּה
עַל רוּחַ נְאֻנָּקָת תַּחַת שְׂמֵמוֹן אֵינְסוֹף,
וּמֵאִפֶּק חוּבֵק כָּל
יוֹצְקִים עֲלֵינוּ יוֹם שָׁחַר, עָגוּם מְלִיל;

כְּשֶׁאֲרָץ הוֹפְכֶת צִינוּק טָחוּב,
שָׁבוּ תוֹחֶלֶת, כָּבֵת עֵטֶלֶפִים,
הוֹלֶכֶת חוּבְטֶת כְּתָלִים בְּכָנֶף מְגִשְׁשֶׁת
מְטִיחָה רֹאשׁ בְּתַקְרוֹת רְקוּבוֹת;

כְּשֶׁגִּשְׁם פּוֹרֵשׁ שְׁבָלֵי עֵנֶק
הַנְּדָמִים לְסוֹרְגֵי בֵּית סֵהַר אֲדִיר מְדוֹת,
וְחִבּוּרֵת עֵכְבִישִׁים חֲרִישִׁים מְבַחֲלִים
בָּאָה טוֹוָה רְשָׁתוֹת בְּתוֹכֵי מַחְנוֹ,

פְּעֵמוֹנִים זוֹעֵמִים מְזַנְקִים פְּתַע פְּתָאוֹם

זֹרְקִים לְעֵבֶר שָׁמַיִם זְעָקָה מִחֲרִידָה,
כְּמוֹ רוּחוֹת נוֹדְדוֹת בְּלִי מוֹלְדֹת
פּוֹרְצוֹת בְּאַנְקוֹת לֹא מְרֵפוֹת

- וְשִׁירוֹת קְבוּרָה אֲרָכוֹת, בְּלִי תַפְּסִים וּנְגִינּוֹת,
צוּעְדוֹת לְאֵט בְּתוֹכְכִי נִפְשִׁי; הַתְקַנָּה,
מוֹבְסֹת, מְתִיפֹת, וְחֲרָדָה נוֹרָאָה, עָרִיצָה,
עַל גְּלָגְלֹתַי הַשְּׁחוּחָה נוֹעֲצֶת דָּגֵל שָׁחַר.

(מצרפתית: אורנה ליברמן)

שלושת הבתים הראשונים מהווים שלושה משפטי זמן. הבית הראשון פותח בשמים, השני בארץ והשלישי במים. השמים המעוננים שופכים אור שחור על הארץ, חושך הנוגד את הסדר הצפוי ולפיכך נדמה למשורר עגום יותר מאפלט הלילה.

יום גשם קודר, שחבטות עמומות קוצבות אותו במונוטוניות אינסופית, מתואר בבתים הראשונים. השמים מכבידים כמכסה של סיר, כתקרה רקובה, והטיפות המחברות שמים לארץ יוצרות סורגים של בית סוהר. אין כל אפשרות לברוח. המרחב אינסופי אך חדגוניותו גורמת לתחושת מחנק שהשמים הנמוכים מגבירים אותה פי כמה. אין כל אפשרות להתרומם.

החוץ הופך לפנים: במרחב שהצטמצם לחדר טחוב מתחבטת התקווה נגד קירותיו ותקרותיו בדמותה של עטלפית חלושה שאינה יכולה לעוף, שגורלה נגזר עליה מראש לכישלון. לו לא הייתה עיוורת, הייתה רואה מלכתחילה את חוסר התוחלת שבתוחלת. תקווה היא מילה נרדפת לאשלייה.

הלחות והגשם מביאים בעקבותיהם פלישה של צבא עכבישים, דימוי למחשבות הטירוף הרעות השורצות-מתרבות במוחו של חולה הספלין.

מאבק התקווה ביאוש מדומה לתקיפתה של העטלפית הבודדה על ידי גדודי העכבישים המתועבים והאכזריים הטווים ללא הרף את מלכודות קוריהם. התקפת פתע של צבא חרישי, ערמומי ומיומן נגד יריב שאמצעיו דלים ביותר.

השיר נשלט אכן על ידי שתי אלגוריות אלה המדמות את שני המושגים – תוחלת ומועקה – לחיות שחורות, מכוערות, מעוררות גועל ומפלצתיות, הקשורות בתת המודע הקיבוצי לכוחות האופל. האחת חירשת והשניה עיוורת, האחת טורפת והשנייה קרבן.

באנגלית, שפה שבודלר – חברו ומתרגמו של אדגר אלן פו, הכיר על בוריה, קיים הביטוי

to have bats in the belfry

בתרגום מילולי: "יש לו עטלפים בצריח", שמשמעותו "הוא קצת מטורף, דיבוק נכנס לו לראש". נזכיר שצריח הוא מגדל פעמונים הנמצא לעתים קרובות על גג כנסייה, דימוי שנפגוש עוד מעט גם בשירנו.

בצרפתית, הביטוי המקביל, שהיה שגור בפי יצאניות פריז, שגם הן היו חברותיו של בודלר, הוא

avoir une araignée dans le plafond ou dans la tête ou dans le cerveau

בתרגום מילולי: "יש לו עכביש בתקרה או בראש או במוח" (התקרה היא דימוי לגג הגולגולת).

החיזיון מתרחש לא רק בעולם החיצוני שכמוהו כבית כלא אלא גם בתוך דמותו של המשורר ההוזה, במחילות מוחו ובמערות נפשו. ההתאמה בין מקרוקוסמוס ומיקרוקוסמוס לא מאפשרת דרכי מילוט. המעגלים מצטמצמים והולכים כשכל אחד מהם משמש כתמונה נאמנה למשנהו. התקיפה האלימה באה מהחוץ, מהטבע העוין, פולשת אל הבית, ולבסוף כובשת את חדרי פנימיותו של המשורר, כדי לשעבדה ולטרפה.

אחרי שלושת משפטי הזמן, מגיע, בשני הבתים האחרונים, תורם של שני המשפטים העיקריים. אחרי שתיקתם של העכבישים חורשי הרע, נשמעת זעקת פעמונים מבהילה וצורמנית כיללת חיה. כאן מגיעה תגובת הסובל לשיאה בהתפרצות חסרת שליטה, לכאורה. בעולם חסר החמלה השמים אינם עונים לשוועתו. צלצול פעמוני הכנסייה מבשר בד בבד את תום זמנו של הזועק והמכה הסופית שתונחת עליו עוד מעט. הזייה ויזואלית גורמת למשורר לראות רוחות רפאים היוצאות מבית הקברות הסמוך לכנסייה. גם בחיים וגם אחרי המוות משול אדם לרוח רפאים נאנקת, נעה ונדה, לא

משוייכת, לא לכאן ולא לכאן. בתחילת השיר גנחה רוחו של המשורר, ואילו כאן, בסופו, גונחות רוחות רפאים אתן הוא מזדהה.

ביציאת רוחות הרפאים מקבריהן ניתן אולי לראות תשובה אירונית לזעקת הפעמונים ההיסטרית של חולה הספלין. היללה משאירה את השמים אדישים אבל מחרידה את שלוות המתים אשר יוצאים ממנוחת קבריהם כדי להטריד את החיים, להבעיתם ולשמש להם כתמונת מראה.

תהלוכת קבורה רבת ארונות שהמשורר רואה בעיני רוחו מסמלת את הלוויתו שלו כמו גם את הלווית כל בני המין האנושי שאותם הוא מייצג. לא הגוף סגור בתוך ארון המתים כי אם הארונות סגורים, במין היפוך, בתוך הרוח.

המרה השחורה שניצוקה על ראש אדם בתחילת השיר הופכת לדגל שחור הננעץ בגולגולת המשורר בסופו. במכסה השמים בתחילת השיר ניתן לראות בהתאם את דלת ארון הקבורה הנסגרת על המת החי, טרף להזיותיו, בתמונת הסיום.

המשורר כמו מוצא להורג או נלקח בשבי על ידי פירטים שסמלי דגליהם ממחישים את אימת המוות השולטת בעולמו, בין אם מדובר בציור הגולגולת מעל שתי העצמות או שתי החרבות המוצלבות ובין אם מדובר בציור השלד דמוי השד שידו האחת אוחזת בשעון חול וידו השניה אוחזת קלשון.

בשורה האחרונה של שירנו בוקע כלונס הדגל את גולגולת הקרבן כמסמר. נפשו הטרופה של המשורר, שהיטלטלה כספינה בסערה, עולה על שרטון. השיר מסתיים במצב של שפיפות, כריעה ושיתוק.

ד"ר אורנה ליברמן היא מחברת הספר "שפת התנ"ך כבבואת סיפור הבריאה", סלע, 2013

הופיע גם בגרסה צרפתית:

hébreu biblique

Langue sacrée Langue profane [Format Kindle]

<http://www.amazon.fr/h%C3%A9breu-biblique-Langue-sacr%C3%A9e-profane-ebook/dp/B0096MDFKU>

